

Н. В. Венгер*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ЛІКВІДАЦІЇ
КОЛОНІСТСЬКОГО СТАТУСУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1871):
МЕНОНІТИ ТА ВЛАДА У КОНФЛІКТІ**

Простежено події напередодні прийняття реформи уніфікації колоністського статусу 1871 р. Події інтерпретовано як одна з форм етнічного конфлікту, який вплинув на остаточний зміст реформи та її наслідки як для Російської імперії, так і для етнічної спільноти.

Ключові слова: реформи Олександра II, соціальна уніфікація, модернізація, колонізація, російський націоналізм, консерватизм, меноніти, етнічний конфлікт.

Прослежены события накануне принятия реформы колонистского статуса 1871 г. Они интерпретированы как одна из форм этнического конфликта, который повлиял на содержание реформы и её последствия как для Российской империи, так и для изучаемого в статье этнического сообщества.

Ключевые слова: реформы Александра II, социальная унификация, модернизация, российский национализм, меннониты, этнический конфликт.

In this article the author considers the obstacles of the 1871st reform implementation. She estimates the events as a form of an ethnic conflict that influenced greatly upon the contents of the reform as well as the future not only Russian Empire but the ethnic communities under study.

Key words: Great Reforms in Russian Empire, tsar Alexander II, modernization, colonization, Russian nationalism, conservatism, Mennonites, ethnic conflicts.

Обґрунтування проблеми та історіографія. Модернізаційний перехід, на порозі якого Російська імперія опинилася в середині XIX ст., похитнув раніше спокійний і, здавалося б, стабільний світ менонітських колоній. Монархія, яка вперше замислилася про дієві заходи щодо збереження стійкості імперії, рішуче продемонструвала інтенції реформування з метою стабілізації соціально і етнічно-гетерогенного суспільства. Для колоністів у цілому це означало ліквідацію їхнього статусу, для менонітів конкретно – позбавлення їхніх привілеїв. «Легенда про привілеї» була важливою складовою історичної традиції менонітів, частиною семіотичного коду їхніх уявлень про своє минуле в Росії. «Привілеї» інтерпретувалися ними як вирішальна умова еміграції, предмет гордості, свідectво того особливого статусу колоній в суспільстві, який надавався їм за заслуги перед монархією. Привілеї («Прохальні статті»), складені представниками пруських менонітів і Григорієм Потьомкіним, були схвалені Катериною II, а потім законодавчо підтверджені в 1801 і 1838 рр. Звістка про підготовку реформи скасування нещодавно схваленого документу була сприйнята конгрегаціями як «зрада» з боку російського уряду, небажання влади прислухатися до безкомпромісних для менонітів питань – їхніх конфесійних свобод та пацифістських переконань. На цей «виклик» з боку влади конгрегації відповіли не етнічним відчуженням і покорою, а активними діями в дусі «мобілізованої діаспори» – організованої і згуртованої еміграційної групи з традиціями мікрогромадянського колективу [12]. Фрустрація непорозуміння спровокувала, можливо, першу конфліктну ситуацію між менонітами та владою. Чи трансформувалася вона в активний конфлікт? Конфлікт між ким? Якими були наслідки конфлікту, та чи були вони плідними для суспільства, або це був лише безрезультатний обмін «холостими пострілами» з боку опозиційних сил? На ці питання ми спробуємо знайти відповідь у представленій нижче публікації.

У рейтингу вивчення реформ Олександра II закон 1871 р. займає далеко не перше місце. Початковий поверхневий аналіз реформи було здійснено вже сучасниками подій: О. Клаусом, О. Веліциним [9; 15]. До характеристики закону ліквідації колоністського статусу з різним ступенем уваги та об'єктивності звертали-ся майже всі сучасні західні, радянські та пострадянські дослідники колонізації: О. Дружиніна, Л. Маліновський, Х. Дік, Дж. Юррі та багато інших [13; 17; 27; 31]. Їхні оцінки реформи відповідають завданням та тематиці здійснених ними досліджень. Ми вважаємо можливим і доцільним інтерпретувати події навколо реформи 1871 р. як прояв однієї з моделей етнічних конфліктів, властивих для гетерогенного суспільства, яким була Російська імперія.

Етнічний конфлікт: теорія і аналіз ситуації, що досліджується. У сучасній етноконфліктології немає згоди стосовно того, які конфлікти слід відносити до етнічних, а які кваліфікувати інакше. Російський дослідник В. С. Малахов, розглядаючи етнічний конфлікт як прояв і різновид соціального знаходить витоки етнічних конфліктів у двох вимірах: історичній перспективі, у глибині історії кожної з груп та історії їх взаємодії; як явище, що походить із матеріальних інтересів, які спонукають еліти певної етнічної групи вдатися до конфліктних стратегій поведінки [16, с. 241]. Важливою причиною, що викликає етнічні конфлікти, слід розглядати фактор «нерівномірно розподіленої легітимності», який згадується у дослідженні американського вченого Горовиця [28]. Цей мотив конфлікту, особливо важливий для традиційних суспільств, має тенденцію слабшати в міру залучення традиційного суспільства до процесу індустріалізації і вестернізації.

Припускаючи, що саме фактор «нерівномірно розподіленої легітимності» був головним мотивом цього конфлікту, не складно буде відповісти на питання про його ініціаторів і, висловлюючися мовою сучасної соціології, основних акторів – учасників подій. Ідея «нерівномірного розподілу легітимності» в нашому випадку пов'язана з питаннями про соціальну справедливість і тому походила із зовнішньої до менонітського і колоністського соціуму групи – російського суспільства. Як підкреслюють дослідники, в національному конфлікті ніколи не бувають задіяні всі члени етнічної групи або груп. Із боку російського суспільства функцію представництва в процесі розгортання конфлікту здійснювали радикально налаштовані представники раннього націоналізму, які за часів «Олександрівської відлиги» отримали соціальний простір і можливість заявити про себе. Тому особлива роль у виникненні та посиленні цього конфлікту належала російській інтелігенції, яка його ідеологічно обґрунтовувала і підігрівала, формуючи ті «ідеологічні конструкції», які, будучи переданими масам, визначали трансформацію суспільної свідомості. З боку менонітів їй протистояла світська еліта колоній, яка знаходилася на етапі складання. Яку ж роль грала влада і наскільки активною була її роль? Оцінка ситуації підтверджує переконання деяких російських дослідників про те, що правляча династія Росії довше, ніж у більшості європейських держав чинила опір націоналізму. Як зауважив Ричард Уотман, «...російський націоналізм – поле постійної боротьби, контестації. Ця боротьба розгорнулася в XIX–XX ст. між монархією і освіченою частиною суспільства, коли кожна зі сторін претендувала на право представляти народ» [16, с. 246]. Громадський націоналізм на стадії, що вивчається, був агресивнішим за націоналізм офіційний, і це значило, що «офіційний націоналізм» мав шукати консенсус із «націоналізмом громадським».

Ми не можемо виключати з числа акторів і представників законодавчої та виконавчої влади, оскільки вони не лише розробляли офіційну позицію ліквідації привілеїв, але й їхня діяльність була постійним фоном розгортання конфлікту.

Причина конфлікту – ідея про реформи адміністративної та військової уніфікації. Зміст «Привілеїв» багато в чому обумовлювався завданнями передмодернізаційного періоду. Колонізація об'єктивно слугувала загальним цілям транс-

формації Росії, тобто об'єктивно наближала державу до модернізаційного переходу. Питання про необхідність зміни правового статусу колоністських поселень уперше порушувалося на офіційному рівні в 1840-х рр. [11, с. 124–145]. У серпні 1841 р. П. Кисельов особисто відвідав Хортицьку групу колоній, де відбулася його зустріч із адміністрацією селищ [27, р. 20]. Візит був обумовлений необхідністю вивчення досвіду розвитку досліджуваних нами громад у Росії. Зокрема вивчалася система пільгового оподаткування колоній. Уже після експедиції П. Кеппена (1841) влада замислилася про зміну деяких пільгових умов, у тому числі податкових, для менонітських поселень, що було здійснено лише в 1862–1863 рр. [24]. Разом із тим, питання про соціальну справедливість уперше було піднято на найвищому рівні. І хоча ідея уніфікації на той час не була актуалізована належним чином, вона заклала деякі основи майбутньої поляризації суспільства.

Суть реформи 1871 р., її характер та соціальні завдання неможливо зрозуміти без урахування дискусії, яка склалася в ті роки в Росії навколо питань про важливість формування єдиної російської нації, ролі околиць і проблем окремих етнічних груп імперії. На початку 1860-х рр. однією з провідних тем публіцистики стає остзейське питання. Викликавши певний резонанс у суспільстві, вона не тільки вплинула на формування суспільних настроїв навколо колоністів – представників окремих етнічних груп, але й стала одним з факторів, що підготували ґрунт для розвитку «німецького питання» в Росії в цілому. Одними з ключових фігур в обговоренні остзейських проблеми були Ю. Ф. Самарін (1819–1876), І. С. Аксаков (1823–1886) та М. Н. Катков – публіцисти та громадські діячі.

Першим проблему окраїн Росії в контексті особливого статусу німецького населення підіймав Ю. Ф. Самарін у працях «Ризькі листи» (1848), «Околиці Росії: Російське Балтійське Помор'я (1868–1876)» [25]. І. С. Аксаков, високо оцінюючи «Околиці Росії», стверджував, що публікація Ю. Ф. Самаріна, будучи присвяченою Балтійської околиці, «висловлює глибоко усвідомлену їм необхідність подібного ж викриття російської державної політики і на інших ... околицях» [8]. Аналізу проблем остзейських німців присвячені роботи І. С. Аксакова, надруковані в журналах «Москва», «День» з 1862 по 1885 рр. [5]. Близькими позиції Ю. Ф. Самаріна та І. С. Аксакова були передові статті Каткова в його виданні «Московські відомості» [10]. Разом з тим, голоси І. С. Аксакова, Ю. Ф. Самаріна, М. Н. Каткова не були самотніми. Їх підтримували видання «Санкт-Петербурзькі відомості», «Голос», «Сучасний літопис».

Ю. Ф. Самарін, М. Н. Катков і І. С. Аксаков уважали свою діяльність важливою превентивною роботою, спрямованою проти ідей пангерманізму. Як уважав Ю. Ф. Самарін, балтійські німці до середини століття виробили певну тактику, а німецька народність «при насильстві, насильницькому онімечення досягає торжество німецької національності» [1, с. 30]. Підсумовуючи свої міркування про становище німецького населення Прибалтійського краю, І. С. Аксаков називав німців «паразитами і чужезядью», які розвивають «племінний іноземний» патріотизм і сепаратистські настрої на околицях [6, с. 63]. Говорячи про околиці і німців-російських підданих, він просунув остзейську проблему на поріг виходу на проблему російських німців у цілому, включаючи і колоністів. Проблема остзейських німців, околиць і колоністів була зведена воедино в публіцистичних виступах М. Н. Каткова. Аналізуючи правове становище окремих етнічних груп у межах однієї нації, Катков стояв на позиціях уніфікації. Він позитивно оцінював майбутні реформи, аргументуючи, що всі етнічні групи в межах однієї держави повинні мати однакові права, категорично заперечуючи доцільність будь-яких привілеїв. Оцінюючи результати південноросійської колонізації, М. Н. Катков не виступав ані проти програми переселення, ані проти діяльності окремих етнічних груп, але бачив проблему в недосконалості державної політики, в результаті якої «німці та меноніти, болгари різко виокремлюються за становищем» [14]. Тому ко-

лоністи склали «державу в державі», і нині, звикнувши до свого становища, вони негативно ставляться до перспективи реформ. І остзейські німці, і колоністи, як стверджував Катков, протидіють реформуванню, тим самим «паралізуючи національні прагнення російського державного організму» [14]. М. Н. Катков переконаний, що країна, яка приймає іногородців, сподівається і має право бачити в них «і вірних слуг, і люблячих дітей». Лише тоді колонізація має сенс [18].

Незважаючи на той факт, що в подальшому погляди цих громадських діячів стануть ідеологічною основою практичної національної політики, в 1860-ті рр. їх позиція не була підтримана ані владою, ані імператором Олександром II. Монарх був обурений «зловживаннями друкованого слова в прибалтійському питанні». Міністр внутрішніх справ О. Є. Тімашов спробував уплинути на зміст видань, але коли І. С. Аксаков не почув поради, «Москва» була закрита [26, с. 148].

Опозиційну аксаківську точку зору висловлювала газета Російської Імператорської Академії Наук «St. Peterburger Zeitung», такі видання як «Вісті», «Новий час» [6, с. 688]. Опоненти Ю. Ф. Самаріна, М. Н. Каткова, І. С. Аксакова переконували: «Ненависть – найгірший порадник, ворожнеча засліплює. Ви не організуєте, а дезорганізуєте наші сили. Московський фанатизм тільки псує справу і заважає нам. Ми не хочемо насильства. Тільки шляхом світу і власного розвитку можемо ми утримати наші околиці» [7, с. 125].

В окремих публікаціях М. Н. Катков торкався проблеми реформування колоній. Розмірковуючи про реформу земських установ (1869), під час якої за колоністами зберігався привілей звільнення від земського збору, публіцист висловлював свою незгоду із законодавчим рішенням. Аналізу адміністративної реформи 1871 р. М. Н. Катков присвячує публікації від 25 червня та 4 вересня 1871 р. Аналізуючи зміст реформи, він доводить, що закон мало змінив привілейоване становище колоністів: «Важко придумати більш пільгові умови». Початок 1870-х рр. Ю. Ф. Самарін назвав часом «наймалодушніших поступок протестантизму, зроблених почасти через фальшивий лібералізм, почасти через страх варварів» [10].

Ті дискусії, які відбувалися навколо статусу Остзейських губерній і колоністів, безсумнівно істотно впливали на латентний стан реформ уніфікації, їх розробку, зміст і обґрунтування. Послідовне вивчення питання з боку влади простежується з 1860-х рр., що було пов'язано з реалізацією закону 1866 р. про державних селян.

На етапі прийняття адміністративної реформи завдання спеціальних законодавчих комісій зводилося до того, щоб застосувати до колоній, з одного боку, загальне положення 19 лютого 1861 р. про скасування кріпацтва, а з іншого – Іменний указ Урядовому Сенату 24 листопада 1866 р. «Про поземельний устрій державних селян». Аналіз цього завдання через призму вищеописаної дискусії показує, чому влада вважала неможливим механічне перепідпорядкування колоністів вже розробленим указам. Причиною цього, мабуть, були деякі політичні мотиви і настрої. Держава, яка свого часу прийняла на себе певні зобов'язання щодо колоністів – колишніх іноземних підданих, як це досить показово впливає з документів, побоювалася негативної реакції не лише з боку колоністів, але й європейської громадськості.

Спостерігаючи за публікаціями західних видань («Allgemeine Zeitung», «Neue Presse», «National Zeitung», «Monde», «Opinion Nationale»), І. С. Аксаков повідомляв: «Майже щодня в більшій частині прусських газет розміщують статті, що проповідують «хрестовий похід» на Росію через братів-німців ...» [3, с. 306]. Внутрішня суперечка, таким чином, за переконанням І. С. Аксакова, переноситься на загальноєвропейську арену і стає загальнонімецькою справою, що зв'язує метрополію і діаспори. Об'єктивною причиною появи таких публікацій, окрім прояву імперських настроїв, характерних для Німеччини у розглянутий період, було по-

боювання повторення польського синдрому і того, що «Росія буде поводитися з німцями та само, як з поляками» [4, с. 44].

Однією з головних тез західних видань була теза про те, що Росія не в змозі оцінити тієї найважливішої цивілізаційної місії, яку виконали представники німецького етносу в Росії: імперія завжди буде мати потребу в припливі нових духовних сил, а отже, змушена буде знову і знову вдатися до способу, «який з таким успіхом постійно використовувався з часів Петра Великого – запрошення із-за морів нових учителів», «Росія завжди жила чужим розумом і без нього обійтися не може» [3, с. 306].

Російський уряд навряд чи бажав підкидати хмиз у багаття цієї полеміки, посилюючи його розмовами про те, що в імперії гноблять і інших німців-колоністів. У зв'язку з цим спочатку було піднято питання про створення спеціального положення (чи закону), який мав прийти на зміну діючому «Статуту про колонії» [24]. Схоже, як це часто трапляється в політиці, держава приховувала свої справжні цілі, вичікуючи, поки протестні настрої в суспільстві вляжуться, мала намір «привчити» колоністів до самої думки про неминучість змін, причому, як виявилось, змін кардинального характеру. Влада, можливо, вважала, що має моральне право на зміни, оскільки останнім правителем, що підтвердив «Привілеї», був Микола I.

Не можна заперечувати, що, перебуваючи на порозі конфлікту, уряд прагнув уникнути його. Разом з тим, влада не заважала активному обговоренню реформ, і характер дискусії набув форм не на користь колоністів. Якою ж була *позиція менонітів* – найбільш активної з колоністських груп?

Європейський досвід менонітських громад неодноразово підтверджував, що надані відповідно до монаршої милості привілеї можуть бути відібрані з неменшою легкістю. У зв'язку з цим громади мали б бути морально готовими до змін після смерті чергового монарха. Якщо повідомлення про підготовку адміністративної реформи викликало загальні побоювання менонітів, то звістка про включення їх до числа осіб, які потрапляли під застосування закону про загальну військову повинність, посилало занепокоєння конгрегацій. З ініціативи окремих громад до Петербурга було відправлено петиції і депутації, але, за спогадами менонітів, вони не могли виконати дорученої їм місії [29, р. 133]. Мета першої делегації полягала в донесенні до влади пацифістських принципів менонітів. Одна з наступних депутацій складалася з представників громад, які не вміли спілкуватися російською мовою на необхідному рівні. У складі іншої депутації були молоді менонітські вчителі, які, хоча і непогано розмовляли російською, але виглядали непереконливо [29].

Якою була реакція влади на подібну тактику менонітів? За зрозумілими, в тому числі і з об'єктивних причин, швидкої відповіді меноніти не отримали. Спочатку офіційні особи пояснювали своє мовчання тим, що реформа перебувала в стані розробки, потім надійшло повідомлення про те, що для менонітів узагалі не передбачено будь-якого послаблення. Коли в лютому 1873 р. меноніти нарешті домоглися аудієнції Великого князя Костянтина Миколайовича, реформа знаходилася на останніх етапах підготовки, і ніяких змін ті переговори не принесли [29].

Під час однієї з перших зустрічей в Санкт-Петербурзі Леонард Зудерман, підприємець і голова Бердянської громади, який емігрував до Росії з Пруссії в 1841 р., категорично заявив, що меноніти не готові до будь-яких компромісів і ніколи не приймуть ніякого варіанта реформи [29]. Така різка заява викликала не менш різкі відповіді з боку влади. Конгрегаціям нагадували, що меноніти, як і інші піддані царя, повинні підкорятися владі монарха. Їх повідомили також, що їм може бути надана військова служба, яка не передбачає обов'язкової участі у військових діях. Відповідь влади викликала неоднозначний відгук і в середови-

щі спільноти. Зудерман висловлював позицію лише однієї, найбільш консервативної частини суспільства, тих радикальних громад, які, подібно до «Кляйне гемайнде», противилися компромісам. Інша ж частина спільноти була готова продовжити перемови. Прихильники Зудермана більше не довіряли владі. Як об Гардер, один з тих, хто обрав шлях еміграції, пояснював ситуацію таким чином: «Ми бачили небезпеку для майбутнього нашого молодого покоління. Навіть якщо держава надасть нам пільги, зрозуміло, що їх не будуть дотримуватися на період ведення бойових дій» [30, р. 7].

Подальші події відомі. Перспектива появи закону спричинила еміграційні настрої, і на початку 1870-х рр. Росію залишило 17 тис. осіб. Таким чином, еміграція стала побічним результатом конфлікту. Побічним, але не єдиним.

Результати реформ. Прямим результатом конфлікту стала сама реформа. Правила «Про устрій поселен-власників (колишніх колоністів), заселених на казенних землях у губерніях Санкт-Петербурзькій, Новгородській, Самарській, Саратовській, Воронежській, Чернігівській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській і області Бессарабській», були затверджені 14 червня 1871 р., через 5 років після початку їх розробки. Основні положення реформи полягали в такому: 1) колоністи отримали статус поселен-власників; 2) була скасована система піклування; 3) селяни підпорядковувалися місцевим, губернським і повітовим з селянських справ установам; 4) зберігалися колишні привілеї; 5) колоністські округи утворювали особливі волості; 6) усі селяни, включаючи безземельних, брали участь у сільському сході, але безземельні – на засадах представництва: 1 особа на 10 дорослих працівників; 7) вводилися правила «малого» сільського сходу; 8) поземельний устрій здійснювався за правилами, дійсними для державних селян; 9) встановлювалася державна оброчна подать; 10) успадкування майна здійснювалося відповідно до етнічних традицій. Відповідно до цього закону кожна волость мала своє страхове товариство, ощадно-позичкову касу, фельдшера, лікаря. Менонітські округи зберігали систему освіти. Волості розподілялися на окремі сільські товариства, які «могли і надалі зберігати існуючий між ними зв'язок у справах господарства» [21].

Послідовний аналіз основних положень реформи 1871 р. в цілому демонструє їх відповідність первинним цілям реформування. Ситуація не мала тупикового характеру і зовсім не виключала можливості діалогу менонітської еліти з державними структурами. Реформа 1871 р. не зупинила поступального розвитку поселень. Успішний розвиток колоній, який спостерігався на наступному етапі [11, с. 297–405], ще раз істотно «реабілітує» не лише реформу 1871 р., але й, певною мірою, російську національну політику в цілому. Адміністративна уніфікація, безперечно, перш за все враховувала інтереси держави, однак, як усвідомлювала влада, не повинна була розірвати остаточно довірчі стосунки держави з окремими етнічними групами, що перебували у підданстві Російської імперії.

Таким чином, перехід до нового правового та соціального статусу призвів до декількох об'єктивних наслідків щодо розвитку менонітських громад: активізував їхню суспільну, соціальну, господарську діяльність; ліквідував умови сепаратизму. Нарешті, аналізуючи значення адміністративної реформи в рамках загальноімперського дискурсу, слід визнати, що ці нововведення здійснили опосередкований вплив на процес формування громадянського суспільства в Росії. Окремі колоністські групи напрацьовували свій власний досвід спілкування з іншими соціальними та етноконфесійними групами в державі, а також вчилися вести ефективний діалог із владою.

Незважаючи на те, що момент формування статуту про загальну військову повинність виглядає більш контрверсивно, аналіз подій навколо його прийняття доводить, що його перші умови не були «остаточним і безповоротним» рішенням владних структур. Еміграція, яка виникла услід за прийняттям закону, при-

мусила уряд подумати про наслідки, перш за все, для економіки регіону. Як писав барон Медель, автор однієї з доповідних записок, «навіть чи уряд може байдуже поставитися до виселення менонітів. Не можна заперечувати добродійного впливу менонітських поселень на розвиток раціонального сільського господарства... Меноніти завжди відрізнялися зразковою працьовитістю, чистотою моралі і довели свою відданість нашому уряду» [22]. Держава неохоче, але все ж йшла на істотні поступки менонітам. 1 січня 1874 р. був затверджений закон, котрий звільняв менонітів від служби в діючій армії та від носіння зброї, але зобов'язував їх до виконання нестройових обов'язків у майстернях, госпіталях, «Лісових командах». Наказом від 8 квітня 1875 р. меноніти мали відбувати службу в майстернях морського відомства, пожежних командах і в особливих командах лісового відомства. Скоро були прийняті правила, за якими меноніти підлягали проходженню військової служби переважно в межах Новоросійського краю і суміжних із ним губерній, а з 23 червня 1880 р. – тільки в межах трьох Новоросійських губерній. 25 травня 1882 р., 19 січня 1883 р., 7 травня 1885 р. місце служби для менонітів, які прибули до Росії до 1 січня 1874 р., обмежувалося «Лісовими командами» [23; 4]. Характерно, що указ 1874 р. стверджував легітимність спільних богослужінь. Таким чином, в указах про військову повинність зберігалися умови для збереження релігійної ідентичності, яка для менонітів перебувала в тісному зв'язку з їхньою етнічною ідентичністю.

Висновки. Таким чином, проведення реформ уніфікації 1871–1874 рр. призвело до амбівалентних для подальшого розвитку колоній результатів.

1. Унаслідок припинення правочинності «Статуту про колонії» відбулося юридичне «перепідпорядкування» діяльності окремих соціальних груп менонітського соціуму різним розділам імперського законодавства. Таким чином, окремі групи менонітської спільноти могли більш вільно інтегруватися в численні економічні та соціальні підсистеми російського суспільства, що стосувалися різних сфер суспільно-корисної діяльності.

2. Незважаючи на те, що соціальне та економічне життя колоній набуло більш складного і комплексного характеру, адміністративні нововведення не спричинили за собою соціальної сегментації громад. Певну роль у цьому, крім традиційних домінантних установок «картини світу» менонітського соціуму, зіграв закон «Про загальну військову повинність», який торкався не лише релігійних почуттів менонітів й підірвав довіру общин до влади. При всьому закономірно негативному сприйнятті цього закону з боку менонітів він здійснював консолідуючий вплив на характер внутрішньоконгрегаційного життя, зіграло охоронну, цементуючу роль для збереження громади – парадигмального поняття всієї менонітської доктрини. Для суспільства, подібного менонітському, цей світоглядний стрес був об'єктивно необхідним для реактивації конгрегаційної ідентичності, сприяв згуртуванню різних соціальних груп навколо конгрегаційної ідеї. Еміграція була результатом фактора «випереджаючого відображення» – спроби пошуку в сьогоденні можливої майбутньої небезпеки і підготовки до неї.

3. Реформа, загострюючи проблему етнічного відчуження, створила прецедент процесів формування громадянського суспільства. Одним із логічно передбачених наслідків реформи була ліквідація органів опіки. Цей крок також вплинув на майбутнє менонітських громад. З одного боку, реформа призвела до відчуження колоністів і менонітів від влади, ускладнила можливості діалогу з державними органами управління, з іншого боку, вона не виключала можливості діалогу менонітської еліти з державними структурами.

4. Нарешті, проектуючи вищепроаналізовані події на процес розвитку націоналістичного дискурсу в Російській імперії в цілому, зауважимо, що в тому числі і внаслідок розробки реформ уніфікації в державі формувалася повна вертикаль

російського націоналізму як структурної системи, що складалася з трьох складових. Націоналізм побутовий та офіційний доповнювався націоналізмом окремої етнічної групи. Це явище, будучи проявом власних інтересів етносів, спричинило активізацію, за словами П. Бурд'є, їхнього «символічного капіталу», тобто того культурно-ідеологічного та економічного ресурсу окремих народів імперії, який був важливим і дієвим не тільки для окремих етнічних груп, але й для всієї держави на етапі модернізаційного переходу.

Бібліографічні посилання

1. **Аксаков І. С.** В праве ли прибалтийские немцы протестовать против реформ русского правительства во имя принципа национальности (23. 09. 1867) / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. Полн.собр.соч. – С. 28–34.
2. **Аксаков І. С.** Ещё раз об «Окраинах» Ю. Самарина (сентябрь 1885 г.) / И. С. Аксаков // Аксаков И.С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. – С. 158–167.
3. **Аксаков І. С.** Не немецкий немец нам опасен, а немец, что сидит в душе всякого образованного русского (День, сент. 1865) / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. – С. 306–312.
4. **Аксаков І. С.** Об угнетении немцев в России (21.10. 1867) / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. – С. 41–47.
5. **Аксаков І. С.** Полное собрание сочинений / И. С. Аксаков. – М., 1887. – Т. 6. – 690 с.
6. **Аксаков І. С.** По поводу «Окраин» Ю. Ф. Самарина (10. 09. 1868) / И. С. Аксаков // Аксаков И.С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. – С. 62–69.
7. **Аксаков І. С.** По поводу речи г. Скарятина, редактора «Вести» (15. 10. 1868) / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. – С. 125–128.
8. **Аксаков І. С.** По случаю сенаторской ревизии в Курляндской и Лифляндской губерниях в 1882 / И. С. Аксаков // Аксаков И.С. Полн. собр. соч. – М., 1887. – Т. 6. Прибалтийский вопрос. Внутренние дела России. Т. 6. – С. 131–137.
9. **Велицын А. В.** Немцы в России / А. В. Велицын. – СПб., 1893.
10. **Венгер Н. В.** Колонизация и проблемы реформирования колонистов в российском националистическом дискурсе // Немцы Сибири: история и культура. – Омск, 2010. – С. 264–271.
11. **Венгер Н. В.** Менонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789–1920) / Н. В. Венгер. – ДНУ, 2009.
12. **Венгер Н. В.** Теория Дж. Амстронга «О призванной диаспоре» как объяснительная модель истории менонитских общин в Российской империи (1789–1914) / Н. В. Венгер // Этнические немцы России: исторический феномен народа в пути. – М., 2009. – С. 32–52.
13. **Дружинина Е. И.** Южная Украина в период кризиса капитализма / Е. И. Дружинина. – М., 1981.
14. **Катков М. Н.** Собрание передовых статей «Московских ведомостей» за 1864 (далі – МВ) / М. Н. Катков – М., 1897. – 1864. – № 51. – С. 136.
15. **Клаус А.** Наши колонии / А. Клаус. – СПб., 1869.
16. **Малахов В. С.** Национализм как политическая идеология / В. С. Малахов. – М., 2005.
17. **Малиновский Л. В.** Социально-экономическая жизнь немецкой колонистской деревни в Южной России: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук : спец. 07.00.01 / Л. В. Малиновский. – Л.: ЛГУ, 1986.
18. МВ. – 1865. – № 137. – С. 372.
19. МВ. – 1871. – № 148. – С. 422.
20. ПСЗРИ II. – Т. I. – С. 146–147.
21. ПСЗРИ II. – Т. XLVI. – С. 813–819.

22. Російський державний історичний архів (СПб., Росія) (далі – РДІА). – Ф.381, оп. 17, спр. 21366, арк. 18.
23. РДІА. – Ф. 387, оп. 18, спр. 68783, арк. 19.
24. РДІА. – Ф. 1181, оп. 17, спр. 71, арк. 133.
25. **Самарин Ю. Ф.** Окраины России. Вып. I / Ю. Ф. Самарин // Самарин Ю. Ф. Сочинения : в 8 т. – М., 1890. – Т. 8. – С. 1–177.
26. **Цимбаев Н. И.** И. С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России / Н. И. Цимбаев. – МГУ, 1978.
27. A Mennonite in Russia: A Diary of Jacob App / Ed. H. Dyck. – Toronto: University of Toronto Press, 1991. – P. 3–73;
28. **Horovitz D.** Ethnic Groups in Conflict / D. Horovitz. – Berkley, Los Angeles: University of California Press, 1985. – P. 134–135.
29. **Loewen H.** A house divided: Russian Mennonite non-resistance and emigration in 1870s / H. Loewen // Mennonites in Russia, 1788–1988. – Winnipeg: CMBC publication, 1989. – P. 127–143.
30. Schardau Heritage / Ed. A. Flaming. – North Newton (Ks) : Cop. L. Harder, 2001.
31. **Urry J.** None but saints / J. Urry. – Winnipeg: Hyperior Press Limited, 1989.

Надійшла до редколегії 14.02.2011

УДК 94:327(470+571:520) «185/186»

О. Б. Бородіна

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЦІЛІ І МЕТОДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У СПРАВІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН З ЯПОНІЄЮ

Висвітлено стратегію Російської імперії у ході підписання Російсько-японського договору про мир та дружбу 1855 р. та на початковому етапі становлення російської дипломатичної служби в Японії. Досліджено причини, які спонукали царську дипломатію до активізації далекосхідної політики, і методи ведення переговорів.

Ключові слова: Російська імперія, Японія, дипломатія, Сімодський трактат.

Освещена стратегия Российской империи в ходе подписания Русско-японского договора о мире и дружбе 1855 г. и на начальном этапе становления русской дипломатической службы в Японии. Исследованы причины, которые побуждали царскую дипломатию активизировать дальневосточную политику, и методы ведения переговоров.

Ключевые слова: Российская империя, Япония, дипломатия, Симодский трактат.

The article is devoted to the strategy of Russian Empire during the subscription of Russian-Japanese treaty of friendship of 1855 and at the first stage of formation of Russian diplomatic service in Japan. The motives that impelled tsar's diplomacy to intensification of Far-Eastern policy and methods of negotiation are investigated.

Key words: Russian Empire, Japan, diplomacy, Treaty of Shimoda.

Офіційні дипломатичні стосунки між Російською імперією та Японією було встановлено із підписанням Російсько-японського договору про мир та дружбу в м. Сімода у 1855 р. Укладенню цього документа передували довготривалі складні переговори посланця Російської держави Є. В. Путятіна з японськими чиновниками. Успішність упровадження статей Сімодського трактату в життя значною